

EISEMANN GYÖRGY

A modernizáció romantikus programja A történelem tragizáló performálása Kemény Zsigmond műveiben

Az irodalmi közmegegyezés a történelmi tudatot a romantika „fölfedezésének” – egyik alapjelenségének – tartja. A történelem dinamikája mindenképpen újkori, a reneszánszban gyökerező tapasztalat, melyet a változásoknak a nemzedékek egymásutánjánál gyorsabb üteme, a „kizökkent idő” élménye alkotott meg. S létre hívta egyúttal a beavatkozás igényét, a társadalom tudatos, programszerű átalakításának szándékát, a forradalmi vagy reformista cselekvés alternatíváit.¹ Ezért minden tudatos változtatás egy kívülálló, fölöttes nézőpontot, egy metahelyzetet feltételez mint a cselekvés forrását, a tervezés szellemi helyét. A társadalom modern formálása ennek az ítélőerőnek a performálása kíván lenni. Ebben egyetértett a romantikus misztikától a kezdődő munkásmozgalom ideológiájáig húzódó üdvtani hevületek sora. Ilyen szempontból aligha tagadható bizonyos diszkrét rokonság például a világ poetizálásának novalisi programja és a marxista ideológia egyik Feuerbach-tézise között: a filozófusok a világot mind- eddig különbözőképpen magyarázták – a további feladat az, hogy megváltoztassuk. A bölcsélet e cselekvő kilátásai mentén érzékelhető a történelem mint nyelv, s hogy a történelem – Schiller kifejezésével – beszél az emberhez, aki ezért válaszolhat neki. Innen válik roppant lényegessé minden szó (teória) metahelyzetének és ezt a külső nézőpontját vesztő cselekvésnek a kiszámíthatatlan összjátéka. A filozófia e viszonyt vizsgálhatja a tiszta ész antinómiái szerint mint a történelmi jövőt illető, megválaszolhatatlan kérdést, nevezheti az ész cselének, a teológia a kifürkészhetetlen gondviselés meg a remélő hitélet kapcsolatának, a profán historizmus történelmi dialektikának, vagy szalonképebbben elvárás és tapasztalat kettősségének, a nyelvfilozófia – sőt az irodalomelmélet – predikatívum (konstatívum) és performatívum átfordulásának, mely átmenetek minden bizonnyal „tetten érhetetlenek”.

Kemény Zsigmond szellemi teljesítményének számos jellegzetessége nemcsak az újkori eszmélkedések és a társadalmi praxisok ilyen feszültségéből érthető meg, de maga is számol ezzel az összjátékkal. Világképének alapvonása – a hanyatló magyar történelem és egy antropológiai távlatú tragicitás együttlátása – a romantikus, ezen belül a rousseau-i elidegenedéstapasztalat és annak modern kezelése körül bontakozik ki. Egy hallatlanul következetes, kimunkált koncepciót képez az emberi kultúra számos területét átfogva, már kortársaitól is elismert magas színvonalon. Mégis, átmeneti fellángolásokat leszámítva, sajnos nem túl átütő hatékonysággal. Azonnal adódik a jól ismert kérdés: miért van ez így egyáltalán, s lehet-e kiemelkedően értékes az olyan irodalom, amely alig kelt

¹ Vö. Reinhart KOSELLECK, *Revolution = Geschichtliche Grundbegriffe*, hg. Otto BRUNNER, Werner CONZE, Reinhart KOSELLECK, Stuttgart, Klett-Cotta, 1984, 725.

érdeklődést a szakma szűkebb terén túl? Csábító az öntükrözésképlet szóba hozása: amit Kemény Zsigmond a világról elmond, mintha kiszolgáltatná magát önnön témájának, vagyis tragizáló nyelvezetének fenyegető kilátásai mintha legelőször saját magán teljesednének be. Életművét – úgy tűnik – egyes szereplőinek a sorsa fenyegeti, akik azért vétették el, mert birtokolni akarták a gondolat és a cselekvés, a terv és a végrehajtás, a szándék és a beavatkozás egymásba fordulásának mozzanatát. A történés és az esemény szétválasztásának teóriáira hivatkozva mondható,² Kemény nagyigényű kezdeményezései úgy *történtek meg*, hogy nem igazán tudtak kulturális-történelmi hatósugarú *esemény*yé válni. Szemben például az általa is sokat bírált kossuthi mentalitással, a romantikusan „költői” politikával, a vágyálmok spontán kifejeződésével, mely bár szükségképp elbukott, de éppen azért tudta beleírni magát a történelembe – pontosabban éppen azért írhatott történelmet –, mert nem okvetlenül figyelt cselekvése feltételeire, egy metahelyzet megfontolásaira. Ha pedig valami a történelemben az esemény rangjára emelkedik, akkor az érintett közösség nem egyedül a siker vagy a kudarc, hanem a saját és a másik, adott esetben az önmaga és az ellenség opozíciója szerint értékeli. Ilyen értelemben is tanulságosak Roland Barthes szavai: a polgári forradalom szabadságharca „fölszentelte a Vért”.³ Ezzel összhangzón, amikor a forradalom mitológiáját megteremtő-elbeszélő alkotásban, Jókai regényében a hős anyja, Baradlay Mária, harcos fiai eltökélt buzdítója szembenéz a tengeri áldozattal, a kérdésre, megérte-e, annyit mond: „ennek a vérnek ki kellett folynia”.

Ezzel szemben Kemény modernizációprogramjának romantikus kiindulása utópia maradt: úgy tűnik, tetten akarta érni a tetten érhetetlent, azaz felügyni akarta önmaga performálását. Ez lehet a modern tragikum olyan hübrisze, mely a fordítottját éri el annak, amit megcéloz: a végbemenő esemény *értelme* megtagadja *történése*nek kontextusát. Az elv, a szándék, a konstatív jelentés háttérben marad vagy nyomtalanul szertefoszlik, s képviselője csak mint a bűn helye nyilvánul meg egy tőle elidegenedett narratívában, mint először a *Gyulai Pál* címszerepője. Mindennek egészen vázlatos áttekintéséhez először Kemény Zsigmond néhány történetfilozófiai elgondolása vehető sorra. Vonatkozó elképzelései nem egyetemi fórumokon vagy tudós társaságok gyűlésein, hanem az erdélyi politika közegében és az Erdélyi Hiradó hasábjain kerültek kifejtésre. A közvetítő szövegkörnyezet, melyre támaszkodtak, nem a filozófia vagy az állambölcsület, nem a korabeli történettudomány és nem is a jogtudomány, hanem elsősorban a közgazdaságtan.⁴ Amikor Kemény szembehelyezkedett a kodifikáció iskolájával, vagyis a Diploma Leopoldinumra hivatkozó doktriner államreformisták (Kemény Dénes és Szász Károly) álláspontjával, akkor az ún. történelmi iskolára támaszkodó nézeteit gaz-

² Lásd Reinhart KOSELLECK, *Ábrázolás, esemény és struktúra*, ford. HIDAS Zoltán = R. K., *Elmúlt jövő: A történelmi idők szemantikája*, Bp., Atlantisz, 2003, 163–178; GYÁNI Gábor, *Történelmi esemény és struktúra: kapcsolatok ellentmondásossága*, *Történelmi Szemle*, 2011/2, 145–161.

³ Roland BARTHES, *Az írás nulla foka*, ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor = R. B., *A szöveg öröme: Irodalomelméleti írások*, Bp., Osiris, 1996, 15.

⁴ A hasonló közvetítő diszkurzusokról lásd Friedrich A. KITTLER, *Aufschreibesysteme 1800/1900*, München, Fink, 1995, 31.

daságtudományi háttérhez csatlakoztatta. A gazdaságban végbement változásokra hivatkozott akkor, amikor tiltakozott a népboldogító üdvtanok ellen, a mindenkori Jenő Eduárdok formalizmusát cáfolva, akik az országot tiszta lapnak tekintették aufklärista meggyőződésük kivitelezéséhez.

A gazdaságot azonban távolról sem egyszerűsítette a társadalom fenntartó „alapjává”. Amikor benne vélte föllelni korának azon civilizációs közeget, melyre tekintettel a politikai tervek kivitelezhetőek, akkor e szerepét szintén történeti alakulásrendjében volt képes bemutatni. A gazdaság tehát nem a kultúra, a politika, a jog stb. „tudatformáinak” pozitivista meghatározója nála, hanem a történelem nyelvének olyan korabeli kifejeződése, melyben a kapitalista modernitással szembenező romantika az alkotó cselekvésbe átmenet, az eszményeit megvalósítani akarás, a politikai aktivitás hatékony praxisát kívánta megragadni. Prózaian fogalmazva: felfigyelt a folyamatra, mely a sorskérdéseket elsősorban pénzkérdésekké teszi. A szépirodalom legszentebb témái, az emberlét metafizikai távlatai szorosan anyagi összefüggésbe kerültek az európai irodalom számos alakjánál is, Rastignactól Raszkolnyikovig.

Ezen anyagiasodást leírva Kemény Zsigmond a „szellem emancipálódásának” hege-
li tételét mintegy ellentétezőn figurálva jelölte ki a 16. századi vallásszabadságért, a 18. századi politikai szabadságért és a 19. századi szociális szabadságért folytatott küzdelmek egymásutánját. Petőfi szavaival ez az út a szellem napvilágától, a jognak asztalán át a bőség kosaráig vezet. A szellemből induló és az anyagi javakhoz érkező folyamat, azaz a történelem erről szóló nyelve pedig mind a performativitás filozófiájának, mind a modern mediológának éppen az alapkérdését teszi fel. Kiüzetik-e ezen folyamattal minden szellem a kultúra anyagiságából? Vagy ellenkezőleg: felfogható-e a matéria forgalma, mint minden információ és cselekvés feltétele, valamilyen eszme – gondolat, jelentés – érzékelhető mozgásának? Elvégre, ha a természetben nincsenek betűk, akkor bankjegyek még úgy sincsenek.

Kemény Zsigmond e dilemma gyökereit ragadta meg, amikor Rousseau *Társadalmi szerződését* értelmezte olyan összefüggésben, melyre a felvilágosodás későbbi kutatása sem fordított elég figyelmet. A szerződés, mely szerint az egyén minden jogát fönntartás nélkül átadja az államnak, a képviseleti elv logikájából ugyan következik, de „soha gyakorlatba nem jöhet”. Nem mellékes retorikával Kemény szó szerint így mondja: „soha gyakorlatba nem jöhet”, vagyis azért sem elfogadható, mert nem performálható. Rousseau ezért – minden félremagyarázással szemben – nem híve és hirdetője, hanem ellenfele és tagadója volt az általános népfeltség eszméjének. Ahogy Kemény Zsigmond rá hivatkozással folytatta: „az abszolút népfeltség eszméje bármely átváltozások közt veszélyes agyrém.”⁵ Ugyanakkor a 19. századnak az említett szociális szabadságért vívott

⁵ Az Erdélyi Híradóban (1842, 551–552) megjelent írást idézi és Kemény Zsigmond korabeli politikai nézeteit áttekinti BENKŐ Samu, *A fiatal Kemény Zsigmond és naplója = Kemény Zsigmond naplója*, s. a. r. BENKŐ Samu, Bp., Szépirodalmi, 1974, 7–109. A lapról és Kemény Zsigmond kapcsolódó újságírói tevékenységéről lásd HOFBAUER László, *Az Erdélyi Híradó története: 1827–1848*, Kolozsvár, Minerva, 1932.

küzdelsei mégis a hasonló demokratizálódás folytán érvényesülnek. Ezzel pedig a társadalom anyagi szerveződése válik a rendszer legfőbb hatalmi tényezőjévé. Vagyis a szociális tartalmú demokratizmus úgy száll szembe a művelődéssel, miként a modern technika a romantikus szellemmel. Hogy az életfeltételek anyagisága mint önfenntartó értelem mutakozzon meg, s – a kommunikáció szintjén fogalmazva – az üzenet mechanizmusából ne vesszen ki a gondolat, valamint a médiumban tárolt közlés emberi nyelv, azaz személyközi dialógus maradjon, éppen annak lehet a politikai biztosítéka egy általa szorgalmazott szellemi elvű jogkorlátozás: a műveltséghez ragaszkodás. S amennyiben a műveltség egyelőre nem közkinccs, annyiban feltételül szabása a jogok elnyeréséhez bizony korlátozza a népfélség elvét. A *Korteskedés és ellenszerei* programja ezért mindmáig vörös posztó lenne a demokrácia doktrinerei szemében, ha olvasnák. A demokratizáló folyamat, vagyis kizárólag a gazdasági-anyagi feltételektől meghatározott bontakozás úgy képez kiszámíthatatlan jelentéseket a történelemben, mint ahogy a nyelv anyagisága a beszédben. Ahogy a paronomázia vagy az alliteráció írhatja felül a szemantikai szándékot,⁶ úgy szabdalhatja szét a gazdaság matériája a demokratizálódó társadalmat. S az elszabadult ágyúként tomboló materialitás már nem is az ész cselérő, hanem az esztét vesztett médium önkényéről szólna, melyben metahistória és história végképp elszakadna egymástól.

A forradalom után született első röpirat egészen nyíltan tematizálja az elvárás és a tapasztalat kettőségeként meghatározható és a kettő összjátékát őrizni kívánó történelmi perspektívát.⁷ Éles szemmel veszi tudomásul a metahelyzetek forradalmi performálásának alanyi megragadhatatlanságát. A *Forradalom után* egyik alapgondolata a változások e kiszámíthatatlan jellegének figyelembe vétele. Athéni Thimon alakjával, személyiségének radikális fordulatával érzékelteti a folytonosság befolyásolhatatlan irányú megtörését. Hozzáteszi, a megtörés az idegenség érzékeléséből – a nemzetiségek sokféleségéből – következik. Az imént került szóba, hogy a történelmi esemény – a pusztta történés némaságával szemben – a saját és a másik viszonylataként válik messzesható beszéddé. Egészen érdekes e tekintetben a *Még egy szó a forradalom után* újabb Shakespeare-allúziója.⁸ Kemény szövege Branquo szelleméhez hasonlítja Magyarország halottait. A meggyilkolt Branquo kísértete tudvalevőleg Macbethet oktatja azzal, hogy mégiscsak az ő utódai fogják kormányozni az országot. Ami ma látomás, abból később valóság lehet, még a kommunizmus kísértete esetében is. A modern mediológia sem mond lényegesen többet a kísértet kulturális metaforaként kezelésé-

⁶ Vö. Roman JAKOBSON, *Mi a költészet?*, ford. ALBERT Sándor = R. J., *A költészet grammatikája*, szerk. FÓNAGY Iván, SZÉPE György, Bp., Gondolat, 1982, 242–260; Paul DE MAN, *Hipogramma és inskripció*, ford. NEMES Péter = P. DE M., *Olvadás és történelem*, Bp., Osiris, 2002, 395–432.

⁷ Reinhart KOSELLECK, *Elmúlt jövő: A történelmi idők szemantikája*, ford. HIDAS Zoltán, SZABÓ Márton, Bp., Atlantisz, 2003.

⁸ Mindkettőt kiemelte SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kemény Zsigmond két röpirata a forradalomról* = Sz. M. M., *Az újraolvasás kényszere*, Pozsony, Kalligram, 2011, 168, 177.

vel.⁹ De Kemény meglátása szerint úgy születik a forma az anyaggal együtt, ahogy a műalkotás, sőt – rousseau-i módon – a nyelv történetéből, azaz a fogalmak szemantikai módosulásából vezeti le az eszmék és a mozgalmak változásait. És éppen e ponton konkretizálható tovább a fenti válaszkísérlet arra, miért és hogyan gyengült el a megszólító ereje ennek a kiemelkedő színvonalú okfejtésnek. Hol mutatkozik meg a koncepciónak egy olyan achillési sarka, mely kiszolgáltatja magát a performatívumba átmenetek reménytelen ellenőrzéséből fakadó szükségszerű kudarcnak?

Kemény Zsigmond röpiratainak legalapvetőbb célja a monarchikus rend fenntartása, a soknemzetiségű államon belül. Nem véletlen, hogy a nemzetiségek ügye itt is, korábban is olyannyira foglalkoztatta. A vonatkozó problémák megoldását a magyarság alapvető érdekének, gyakorlatilag fönmaradása feltételének tekintette. Mint látható volt, a történelmi folytonosság minden katasztrofikus megtörését az idegenség érzékeléséből, ezúttal a nemzetiségek sokféleségéből vélte bekövetkezőnek. Sorra vette, milyen elszakadási kísérletekre lehet következtetni, s e veszély elkerülésének szándéka hatotta át koncepciója minden elemét. A *Még egy szó a forradalom után* záró bekezdéseinek egyike így hangzik: „Igyekeztem előtüntetni, hogy a magyarnak – bármekkora értékig szerencsétlen most – oka még sincs díszes jövője iránt kételkedni, mert az teljes összhangzásba hozható a monarchia egységének mellőzhetetlen igényeivel.”¹⁰ E jövőkép nem csak azért tartható tévesnek, mert sajnos – enyhén szólva – nem teljesültek a várakozásai, s pár évtized múlva az ellenkezője következett be. A téves jóslat természetesen nem okvetlenül némítja el a hangot, nem foszt meg minden tanulástól. Az viszont már nehezen élhető túl, ha egy olyan statikus összhangzást, ideális szerkezetet, időtlen-eszményi működésmódot feltételez, melyet a saját programja akar megragadni, melyet mintegy a saját víziója – tanácsa – teljesítene be. Holott egész addig arról volt szó és ezután is arról lesz szó Kemény életművében, hogy a metahistorikus idea nem historizálható kiszámíthatóan, legfeljebb csak tragikusan – a kudarc jegyében. Egyébként nagyszerű helyzetértékelésének idézett optimista prognózisa *Zord idő* című regényének Werbőczy-előadására emlékeztet. Az országbíró lenyűgöző okfejtéssel bizonyítja, hogy a török birodalomnak sem érdekében, sem szándékában nem áll elfoglalni Budát. Alig hiszünk történelmi ismereteinknek, s csodálkozunk, mégis másként történt. A *Még egy szó a forradalom után* alapos helyzetértékelés, csak döntő pontján úgy válaszolt a történelemnek, hogy ezzel lebontotta, legalábbis megkérdőjelezte az egész koncepciót.

Hasonló fordulat figyelhető meg a regények tragikus szereplőinek szólamaiban: a nyelvi értelem anyagi-paronómázikus áttűnése, a birtokolni vélt középpontból átszerkesztés önkénye nyomán. Az *Özvegy és leánya* boldogtalan szerelmesei Ráskai Gáspár széphistóriáját, az előadása (performálása) közben született szerelmi érzést nem tudják

⁹ Vö. Friedrich KITTLER, *Draculas Vermächtis: Technische Schriften*, Leipzig, Reclam, 1993.

¹⁰ KEMÉNY Zsigmond, *Még egy szó a forradalom után* = K. Zs., *Változatok a történelemre*, szerk. Tóth Gyula, Bp., Szépirodalmi, 1982, 558.

lovagias lányszöktetéssé továbbformálni, mert Mikes János azzal, hogy lemond Sáráról, birtokolni és egyoldalúan befolyásolni akarja a pillanatot, melyben ez az átváltozás egyébként bekövetkezhetne. Kassai István mértani precizitással számítja ki terveinek láncolatát: belső monológia szerint csak egyetlen mezei kapitány elmozdítására kell törekednie, a többi, mint mondja, „önkényt megy” – s a katasztrofikus kifejelet közismert. A rajongó szereplők – szenvedélyüktől elragadtatva – azt hiszik, mediális értelemben is láthatóvá válnak előttük a vallás, a politika és az asztrológia területei, pedig csak lázálmukat hiszik valóságoknak. Pécsi Simon a csillagok állásából akar olvasni, mint a pozitivista Comte, aki szerint a történelmi múlt tanulmányozása annyi, mint a jövő csillagászata. A *Zord időben* Barnabás diák a vetélytársa fejét veszi, majd a sajátját veszi el azért, mert rosszul olvasott egy széttépett kéziratot, s a papírdarabokból, az írás anyagából születő víziói a nagynénje gyerekkori meséinek szellemét idézik meg – de a betűk paronomáziájának megfelelően.

Ha mindezek nyomán Kemény Zsigmond tragikumfelfogásáról megfogalmazható néhány általánosító mondat, akkor az a történet és az esemény, a cselekvés metahelyzete és feloldása, a közlés szellemisége és anyagisága, valamint a mindezt magukba foglaló szereplői performációk világalkotó vagy világpusztító jelentésségére térhet ki. A befogadástörténet gazdag hagyománya és ismétlődő szempontjai – végzet és szabad akarat, a jellem bűne és erénye, szándéka és következménye, a gondviselés meg az individualizmus, ésszerűség és szenvedély – egyaránt e szerzteágazó távlaton aktualizálhatók. Egyszerűen szólva a hübrisz a beszédcselekvésnek azon tévesztése, mely önreflexióra képesnek hiszi magát úgy, hogy ezzel lezárja az utat a jelentésképzés dialógusa felé. A végzet a nyelv és a történelem mondott anyagiságának emiatt végbemenő elszabadulása, az elidegenedés olyan modern formája, mely alanyának még pusztulásában sem ad nyilvánosan hangot – szemben a romantika vallomásos byronizmusával. A katarzis mint felismerés legsajátabb vonása pedig ekkor az, hogy elveszti eseményjellegét (nyilvánosságát), és csak merőben rejtett történésként – elnémított, intim mozzanatként – íródik bele az identitásukat veszített szereplők sorsába.

De ha egy „szellemi tér” önmaga dekonstruálásának, akár mint önnön elnémulásának programját indítja be, rejtett teleológiája akkor sem írhatja elő további sorsát, nem birtokolhatja jövőjét. Sőt különleges, érdekes feladatot ró recepciójára, saját kimerülő programozásának újraindítására, mondhatni a tetszhalott új életre keltésére. A hatástörténet azon kritikus fordulópontján, melyben a Kemény-életmű a kánonból kiszorulással, a saját – a pusztulást pusztuló beszédként kimondó – krízisének tünetével szembenézt, immár túlvagyunk. Az utóbbi évtizedek kutatásai felszálló ágra helyezték hagyatékát, s manapság az is belátható, hogy legmélyebb válságának időszaka akkor következett be, amikor éppen azon konfliktusok feldolgozása érkezett ugyancsak legmélyebb válságához, melyek egyébként az általa megfogalmazott eszményi állapot tették lehetetlenné. Ez az állapot a saját és az idegen, az én és a másik tükörhelyzetében zajló 20. századi közösségi identitásképzés kudarca, Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa történelmének ugyancsak illuzórikus archiválása.

Ezen fejlemények az 1930-as évektől kiéleződő ideológiai küzdelmeknél kezdődtek és azok későbbi kritikai feldolgozásánál folytatódnak, s az említett fordulóponthoz Barta János és Pándi Pál vitájában érkeztek, a hatvanas években. Mint ismeretes, Pándi Pál kifogásolta Barta cikkében, hogy az Keménynek – mint a tanulmány címe jelzi – a szépírói teljesítményére összpontosít, ami azért lenne súlyos hiba, mert az 1930-as, '40-es évek egyes „ellenforradalmi” tévelygései az ő életművére is hagyatkoztak.¹¹ Nem vitás, e tévelygések olykor még jeles szerzőknél is, igen szerencsétlenül közelítettek a saját és az idegen viszonyához. Pándi ebből azt a következtetést vonta le, hogy a Kemény-életmű önpusztító spirálján nem fordítani kell, hanem a zuhanását megerősíteni. De ha például Németh László Móricz Zsigmonddal egyezett meg abban, hogy Kemény Zsigmond a 19. század legnagyobb magyar regényírója, s emellett „elérhetetlen magasban álló” esszéistája,¹² akkor ez sejtet valamit abból, hogy például joggal kritizált tipológiája nem lehetett az utolsó érv Kemény Zsigmond ügyében sem. Sőt a mégoly gyanús nemzetkarakterológiai okfejtéseiben is helyenként több a türelem, a kölcsönhatás elismerése, üdvözlése, mint számos, azóta ünnepezt, egyoldalúan önkritikus – s nem kevésbé nemzetkarakterológiai – megítélésben. Ha valamilyen fölényesnek képzelt metahelyzet nem oszthatja le az igazság abszolútumát, akkor ez nemcsak az idegen, hanem a saját világ megítélése kapcsán is érvényes.

Ha például egy sokat idézett teória a Kemény Zsigmond munkásságát követő évtizedeket az „eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem” megnyilvánulásának véli, azzal legalább olyan leegyszerűsítések csapdájába esik, mint amilyenek Németh Lászlóéknál kritizálhatók. Bibó István vonatkozó elgondolásai a visszájáról ismétlik meg azt, ami miatt Németh László egyes tézisei jogosan bírálhatók. De most nem társadalompolitikai nézetekről van szó, hanem arról, hogy Barta János kezdeményezése és Pándi Pál reagálása egy befogadástörténeti kulcsmozzanatot érintett, azaz alakított ki. Barta akkori „provokációja” volt természetesen a szakmailag jóval relevánsabb megnyilatkozás, de Pándi marxista ideológiai támadása nyomán, egy ütközés praxisa által vált ez az út is úgy folytathatóvá, hogy a Kemény-életmű romantikus önreflexióinak sora, egyensúlyozó távlata, metahistorikus nézőpontja mégis újra egy sajátként exponált múlt historikus eseményeként szólalhasson meg a továbbiakban.

A Kemény-kánont is elérte valami hasonló, amit az író maga érzett meg az elsők egyikeként az európai történelemben, s amit azóta a felvilágosodás dialektikájának – tehát a hőskor ellentmondásos, helyenként katasztrofikus folytatásának – is neveznek. A későbbi monográfiák például már mindennek tapasztalatában születtek, élve

¹¹ BARTA JÁNOS, *Kemény Zsigmond mint szépíró*, It, 1961/3, 236–254. – Az 1960-ban Pécsen lezajlott MIT-vándorgyűlés Kemény-vitájára írt cikket BARTA JÁNOS, *A politikus Kemény: Válasz Pándi Pálnak*, It, 1962/2, 269–274. Erre reagált PÁNDI PÁL, *A politikus Kemény: Válasz Barta Jánosnak*, It, 1962/2, 275–285. – A vita elsősorban a röpiratok értelmezése körül éleződött ki, a korabeli ideológiai kényszerek korlátai között.

¹² NÉMETH LÁSZLÓ, *Kemény Zsigmond* = N. L., *Az én katedrám*, Bp., Magvető, 1975, 594–595.

az életműben rejlő interpretációs lehetőségek kibontásával.¹³ S hogy ez a lehetőség, a nyilvános esemény és a rejtett történés dialektikája mennyiben függ össze a kálvinista rendeltetéshit kettősségével, mely a gondviselés kifürkészhetetlenségét (láthatatlan metahelyzetét) a mindennapi praxis látható konkrétumaival igazolja vissza, az további vizsgálatot igényel. Mindenesetre a modernizáció programja Kemény Zsigmond életművében olyan romantikus értelmezés szerint indult el, mely a változások tragikuma szerint fogta fel önnön történetét, tanúságot téve ezzel mind a romantikus hagyományok, mind a tragikus világlátás sokszor elutasított, ám meghaladhatatlan távlatáról.

GYÖRGY EISEMANN

Das romantische Programm der Modernisierung

(Eine tragisierende Performativierung der Geschichte in Werke von Zsigmond Kemény)

Der romantische Ansatz des Modernisierungsprogramms scheint bei Zsigmond Kemény nur eine Utopie geblieben zu sein, weil Kemény die Verwirklichung dieses Programms (im Sinne von Inszenierung, Performativierung) aus einer absoluten Metaposition überwachen und leiten wollte. Kemény nahm jene gefährlich-widersprüchlichen Entwicklungen ganz genau wahr, welche nach Rousseau durch die materielle Veränderung und die politische Demokratisierung der Gesellschaft hervorgebracht worden waren. Er bemerkte, dass die Demokratisierung mit ihrer starken sozialen Ausprägung in einen Konflikt mit der Kultur und ihren Werten gerät. Kemény plädierte mit seinen beiden Flugschriften für die Aufrechterhaltung der monarchistischen Einrichtung des Vielvölkerstaates, obwohl sich seine Bestrebungen aus einer historischen Perspektive jedoch erfolglos erwiesen. Seiner Ansicht nach war nämlich dieses politische System die Voraussetzung für das Fortbestehen des Ungartums. Unter dem Gesichtspunkt der Tragik scheint es möglich, dass dessen Vergehen eine Verfehlung ist, die durch falsche, manchmal idealistische Selbstreflexionen einen Dialog völlig ausschließt. Das Fatum befreit Sprache und Kultur von ihrer Materialität in gefährlichem Maße: das ist eine Art moderne Entfremdung. Die Katharsis aber hat ihren Ereignischarakter – ihre Öffentlichkeit – verloren und bildet sich als ein latentes Geschehen in dem Schicksal der Personen.

¹³ NAGY Miklós, *Kemény Zsigmond*, Bp., Gondolat, 1972; SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kemény Zsigmond*, Bp., Szépirodalmi, 1989; BÉNYEI Péter, *A történelem és a tragikum vonzásában: A történelmi regény műfaji változatai és a tragikum kérdései Kemény Zsigmond írásművészetében*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007. – A tragikum kérdésköréhez megemlítendő továbbá BARTA János, *Sorsok és válságok: Kemény Zsigmond tragikus emberalakjai* = B. J., *A pálya végén*, Bp., Szépirodalmi, 1987, 186–217.